

המלווים

מאת: יהודה בן-צור

'המלווים' היה הכינוי השגור במפעל ההעפלה למספר מצומצם של אנשי 'הגנה', ארצישראלים ברובם עם מעט יוצאים מהכלל, שהתלוו לכל אחת ואחת מהפלגות המעפילים. המלווים נבדלו מצוות האונייה – רב החובל ואנשי הצוות הכפופים לו – ולא נספרו בו. בראשם עמד מי שהוגדר מפקד האונייה – הנציג הבכיר של המוסד לעליה ב' ("בעל הבית") ע"ג האונייה. על המלווים הייתה מוטלת האחריות שמטרת ההפלגה תושג, דהיינו שהמעפילים יעלו על האונייה בנקודת המוצא של הפלגתה ויגיעו בשלום לארץ. הם עמדו בקשר אלחוטי במהלך ההפלגה עם המוסד/ה'הגנה' לגבי התקדמות ההפלגה ושינויים בתוכניות המקוריות שהתחייבו במקרים רבים. באוניות הרבות בהן הצוות היה זר, היה עליהם לוודא שהצוות לא נסוג מהתחייבותו מהפחד מהבריטים. ברוב ההפלגות, בשלב הסופי של ההפלגה, היה על המלווים לנסות להתחמק מהסגר הבריטי ולהוריד את המעפילים בחוף מתואם עם כוחות ה'הגנה' בארץ. במקרה הנפוץ של יירוט האונייה, תפקיד המלווים היה להנהיג את המעפילים במאבק נגד כח ההשתלטות הבריטי, אם ההוראות היו בהתאם. לאחר תפיסת האונייה המלווים היו מתחבאים בסליק ע"ג האונייה (אנשי סולל בונה בנמל חיפה היו מחלצים אותם ממנו לאחר זמן מה) או מתערבבים בקהל המעפילים ונשלחים יחד אתם למעצר בעתלית/קפריסין.

המלווים היו, עם מעט יוצאים מהכלל¹, אנשי פלי"ם ו'גדעונים' (מפעילי קשר האלחוט של האונייה עם שלוחות המוסד לעליה ב' או ה'הגנה' בארץ). אנשי הפלי"ם נבחרו למשימה בגלל הכשרתם בתחום הימי, ורוב רובם של מפקדי האוניות באו מקרבם. הם וה'גדעונים' – מלווי האוניות לעתיד – נשלחו מהארץ לאירופה² והועמדו לרשות המוסד לעליה ב'. לאחר תקופת הסתגלות קצרה הם שובצו להפלגות המעפילים שהיו לב ליבה של ההעפלה.

בשתי השלוחות העיקריות של המוסד, באיטליה ובצרפת, מונו רכזים מקרב אנשי הפלי"ם לטיפול בבעיות היחודיות של המלווים, החל בבעיות פרט ומשמעת, ועד לניהול מבצעי ההעמסה והכנת האוניות. גולת הכותרת של המלווים הייתה קבלת פיקוד על אוניה, החל משלב תכנון ההתקנות היחודיות כמו דרגשי המשכב, המטבח, ותאי השרותים, ועד למרפאה ו"מזוודת" האלחוט. התקנת תחנות האלחוט הייתה בתחום טיפולם הבלעדי של ה'גדעונים', שהפכו לחלק אינטגרלי של מערך המלווים.

בעת ההמתנה להפלגה הועסקו המלווים בתפקידים שונים, כמו הכנת המעפילים למשטר החיים באונייה, בחירת חופי העלאה, וניהול מבצעי ההעמסה, כולל בחופים "פתוחים" (הם פיתחו שיטה להעמסה באמצעות כבל, שנמתח מהאונייה לחוף והמעפילים בסירות גומי ללא מנוע, היו מושכים עצמם באמצעותו מהחוף לאונייה).

"מוסד" המלווים המשיך להתקיים גם לאחר סיום מפעל ההעפלה. במקום אוניות מעפילים, המלווים ליוו את אוניות הרכש ואוניות עולי גח"ל/אנשי מח"ל שזרמו לארץ במהלך מלחמת העצמאות, כנציגים ע"ג האונייה של מערכת הרכש וה'מוסד לעלייה' (ממשיכו של 'המוסד לעליה ב' לאחר הקמת המדינה) בהתאמה.

¹ בחלק מ'האוניות הגדולות' של מפעל ההעפלה המפקד היה בכיר ב'הגנה' ולא איש הפלי"ם: יוסי הראל היה מפקד ה'אקסודוס', 'כנסת ישראל' ו'הפאנים', לובה אליאב מפקד ה'חיים ארלוזורוב'.

² חלק מה'גדעונים' לא היו ארצישראלים אלא פליטים ניצולי השואה שהוכשרו למשימתם בקורס מיוחד שנערך במרסיי, צרפת.

זאב וניה הדרי, איש ימינו של שאול אביגור, מסכם כך את משימות המלווים:³

מכיוון שלא היה אפשר לתבוע מהצוות הזר שיטפל בקהל המעפילים המצטופפים עד אפס מקום באנייה, ולעיתים לא היה אפשר לסמוך עליו שיעמוד בכל התלאות הצפויות לו מטעם החוק, נלוו לכל אנייה שליחי ה"הגנה"⁴. באוניות הקטנות היו אלה שניים – המלווה או מפקד האנייה ואיש הקשר (ה"גדעוני"). באניות הגדולות הלך מספר המלווים וגדל, והתפקידים נחלקו ביניהם. אחד המלווים באניות מספר: "הצורה שבה עבדנו היא, לדעתי, טובה מאד ויעילה. איש אחד תפקידו היה לטפל רק בענייני האנשים ובצרכיהם; איש שני תפקידו היה לטפל בעניינים הימיים ולהשגיח על חבר העובדים [קרי: אנשי הצוות], לקשור אתם יחסים ולהיות אחראי על הזהירות ואחר כך ההורדה על החוף, כאשר היתה זו אנייה קטנה שאפשר היה להנחיתה על אחד מחופי הארץ".

תפקידו של המלווה היה חשוב ואחראי ביותר, לא רק להשגיח על רב-החובל הזר, קציניו ומלחיו, אלא גם ללמוד ממנו. עליו הוטל לדאוג לאירגון המעפילים במחנות לקראת עלייתם על האוניות, להכנות לעלייה, להכשרת האניות וקליטת האנשים ולבחירת החוף והקמת הקשר מהחוף אל האנייה. לעיתים נבחר חוף ההפלגה לאחר התייעצות עם שירותי הביון של ארץ ההפלגה, שהמליצו על חוף רצוי שאינו חשוף לעיני הבולשת הבריטית.

המלווים היו אחראים גם להכין את המעפילים להתנגדות למשמרות החיילים והמלחים הבריטיים, הן הכנה פסיכולוגית והן אימון מוקדם בכלי נשק קר, קופסאות חתוכות של בשר, מקלות וכיו"ב; הללו שימשו נשק התנגדות לבריטים שהיו עולים על אניות המעפילים בנמל חיפה ולעיתים גם בלב ים. המלווים תכננו את המערכה באנייה: גידור הסיפון, חלוקה לקבוצות לוחמים לפי התוכנית והטלת תפקידים עליהם, הכשרת האנייה לעמידה בפני מתקיפיה וסגירתה מפני חדירת גאזים, ביצור תאי ההגה וקלקול המנוע כאשר האנייה נתפסה. כאשר אנייה נתפסה בידי הבריטים, נעשו מאמצים להבריח ממנה את המלווים או למנוע את זיהויים ואת עצירתם.

שניים משלושת המלווים של ספינת עולי גח"ל/אנשי מח"ל 'המורד' (Fabio), אמצע ספט' 1948. משמאל: יהודה בן-צור, ווילי רוסטוקר

³ הספר "המוסד לעלייה ב' – יומן המבצעים", הוצאת הספרים של אונ' בן-גוריון בנגב, 1991, עמ' כב.

⁴ גם "באוניות האמריקאיות" של מפעל ההעפלה, שצוותן התבסס על מתנדבים יהודים מצפ' אמריקה, נשמר "מוסד" המלווים, בגלל האופי השונה של משימות המלווים בהשוואה למשימות אנשי צוות האונייה.